

De combinatie werk-gezin en het gebruik van formele kinderopvang bij vrouwen met een migratieachtergrond

Een *mixed methods*-benadering

Jonas Wood^{*1}, Robbe Geerts, Lore Majejan, Vincent Coene, Joost Vanheeswijck,
David de Smalen, Thomas Ronda & Koen Keizer

Samenvatting

Naar aanleiding van de stijgende vrouwelijke arbeidsmarktparticipatie gedurende de tweede helft van de 20ste eeuw, werd beleid ter ondersteuning van de combinatie werk-gezin in westerse landen geïntroduceerd en uitgebreid. Vanuit internationaal perspectief vertoont België een hoog aanbod aan formele kinderopvang. Niet-tegenstaande deze gunstige positie, wijst voorgaand onderzoek uit dat de vruchten van dit gesubsidieerde beleid ongelijk verdeeld zijn, met hoger gebruik voor groepen met hogere inkomens of opleidingsniveaus. Dit artikel presenteert een *mixed methods*-onderzoek naar de combinatie werk-gezin en het gebruik van formele kinderopvang naargelang migratieachtergrond. Kwantitatieve analyses testen verschillende verklaringsgronden voor het differentieel gebruik van formele zorg naar migratieachtergrond, terwijl kwalitatieve analyses retrospectieve levenslopen reconstrueren op vlak van onderwijs, arbeidsmarkt en de combinatie werk-gezin voor Antwerpse moeders van de tweede generatie van Marokkaanse origine. De resultaten laten zich samenvatten in twee conclusies. Ten eerste is bevolkingsheterogeniteit in het gebruik van formele kinderopvang in grote mate een vertaling van ongelijkheden in arbeidsdeelname en -opportunities. De kwantitatieve analyses tonen aan dat deze factoren een aanzienlijk deel van de kloof in het gebruik van formele kinderopvang naar migratieachtergrond verklaren, terwijl de kwalitatieve analyses tal van institutionele, socio-economische en socio-culturele drempels identificeren op de arbeidsmarkt. De tweede conclusie is dat formele kinderopvang een van de componenten van een ruimere zorgstrategie is. De kwantitatieve analyses tonen aan dat informele zorg als alternatief of complement kan dienen ten aanzien van formele zorg. De kwalitatieve analyses duiden op gefaseerde strategieën waarbij het gebruik van (in)formele kinderopvang voorafgegaan wordt door eigen zorg, al dan niet in ouderschapsverlof.

* Jonas.Wood@Uantwerpen.be

1 Universiteit Antwerpen, Departement Sociologie

Inleiding

Naar aanleiding van de toegenomen vrouwelijke arbeidsdeelname sinds het midden van de vorige eeuw, kenmerkt de Belgische context zich steeds meer door het tweeverdienersmodel. Aangezien deze arbeidsmarktveranderingen initieel gepaard gingen met vruchtbaarheidsdalingen in westerse landen, werd beleid ter ondersteuning van het gezin geïntroduceerd en/of uitgebreid. Daar waar reeds aanwezige maatregelen de sociale bescherming van kinderen en hun ouders beoogden (bv. kinderbijslag), kenmerkt de periode 1970-heden zich door een steeds centralere rol van maatregelen die de combinatie werk-gezin vergemakkelijken (bv. kinderopvang). Naast het belang van de combinatie werk-gezin, illustreert de expansie van formele kinderopvang ook een tendens waarbij de opvoedende verantwoordelijkheden van ouders, vooral moeders, versoepeld worden en de pedagogische functie van kinderopvang steeds meer benadrukt wordt (Vandenbroeck et al., 2016). Kinderopvangverblijven zijn immers voor kinderen een kans om al in een vroeg stadium een identiteit te ontwikkelen in interactie met anderen, maar ook in contact te komen met diversiteit in al haar betekenissen (Vandenbroeck, 1999). België neemt wat betreft het gebruik van formele kinderopvang een opmerkelijke positie in ten opzichte van andere Europese of OESO-landen. Inzake inschrijvingen in crèches en kinderdagverblijven voor 0-2-jarigen behoort België samen met Scandinavische landen tot de kopgroep, terwijl Frankrijk en België - naar aanleiding van het uitgebreid peuter- en kleuteronderwijs - het hoogste gebruik van opvang voor 3-5-jarigen vertonen (OECD, 2016; Population Council, 2006).

Desondanks deze gunstige Belgische positie, zijn er tal van aanwijzingen dat de vruchten van dit beleid - de gesubsidieerde combinatie werk-gezin voor ouders alsook de pedagogische meerwaarde voor kinderen - ongelijk verdeeld zijn over verschillende subgroepen van de samenleving (Ghysels & Van Lancker, 2009; Kil et al., 2018; Pavolini & Van Lancker, 2018; Van Lancker, 2013; Van Lancker, 2017; Van Lancker & Ghysels, 2012). De Belgische arbeidsmarkt kenmerkt zich door een hoge mate van rigiditeit en een sterk onderscheid tussen zogenaamde *'insiders'* en *'outsiders'*, waarbij groepen met lage opleidingsniveaus en/of een - vooral niet-Europese - migratieachtergrond oververtegenwoordigd zijn in inactiviteit, werkloosheid en laagbetaalde, onzekere arbeidsvormen (De Klerck et al., 2015; OECD, 2018a, 2018b; UNIA & FOD WASO, 2017). Vanuit Europees perspectief neemt België ook op dit vlak een opmerkelijke positie in, aangezien het zeer grote, of zelfs de grootste, kloven tussen mensen met en zonder een niet-Europese migratieachtergrond vertoont op de arbeidsmarkt. Hoewel tweede en latere generaties typisch gunstigere arbeidsmarktposities vertonen t.o.v. vorige generaties, wijzen persistente onderwijs- en arbeidsmarktachterstanden - vooral voor vrouwen van niet-Europese origine - op de blijvende uitdagingen en opportuniteiten wat betreft arbeidsmarktintegratie. Deze problematiek, waarbij sterke achterstanden in onderwijs en op de arbeidsmarkt zich mogelijk vertalen in een ongelijk gebruik van gesubsidieerde maatregelen ter combinatie van werk en gezin, speelt zich des te sterker af in (groot)stedelijke contexten met aanzienlijke minderheden met een niet-Europese achtergrond (Corlu, 2014;

FOD WASO & CGKR, 2013, 2015; Rubin et al., 2008; Timmerman et al., 2003; UNIA & FOD WASO, 2017). Zo toont voorgaand onderzoek voor de stad Antwerpen aan dat groepen met een tweede generatie Marokkaanse of Turkse herkomst al vroeg in de onderwijsloopbaan drempels ondervinden en dat deze achterstanden zich voortzetten op de arbeidsmarkt (Vandezande et al., 2008). Hoewel beschikbare literatuur de ondersteuning van de combinatie zorg en betaalde arbeid aanhaalt als een van de vele factoren die vrouwen met een niet-Europese migratieachtergrond kunnen activeren (Vandezande et al., 2008), ontbreken empirische analyses van het gebruik van formele zorgstelsels door moeders met een migratieachtergrond. Bovendien worden verschillen in arbeidsmarktuitskomsten naar herkomst in toenemende mate in kaart gebracht aan de hand van kwantitatieve registerdata, zoals in nationale of regionale monitoringinstrumenten (Noppe et al., 2018; UNIA & FOD WASO, 2017), waardoor de percepties van de groep in kwestie onderbelicht blijven.

Gebruikmakend van zowel kwantitatieve als kwalitatieve data en methoden, bestudeert dit onderzoek *de mate waarin moeders met een migratieachtergrond gebruik maken van formele kinderopvang, alsook mogelijke verklaringen voor hun gebruikspatronen*. Zodoende levert deze studie op twee vlakken een bijdrage aan het academische en publieke debat omtrent inclusief werk-gezinsbeleid. Ten eerste, terwijl verschillen in het gebruik van formele kinderopvang naar arbeidsmarktpositie, opleidingsniveau en inkomensniveaus reeds gedocumenteerd werden (Ghysels & Van Lancker, 2009; Van Lancker & Ghysels, 2012), blijft onze kennis betreffende het opvanggebruik door groepen met een migratieachtergrond beperkt. In het licht van de toenemende veroudering, ontgroening en diversificatie van westerse samenlevingen, is een inzicht in de combinatie werk-gezin en het gebruik van formele opvang bij moeders met buitenlandse origine cruciaal. Vrouwen met een - niet-Europese - migratieachtergrond vormen immers een latente bron van arbeid, die in de context van de vergrijzende welvaartsstaat (bv. pensioenen, ziektezorg) een rol kan spelen. Ten tweede draagt deze studie bij aan het tot dusver beperkte maar groeiende aantal toepassingen van *mixed methods*-onderzoeksdiseins in de studie van de menselijke levensloop (Clark et al., 2008; Small, 2011) door gebruik te maken van kwantitatieve enquêtedata en kwalitatieve semigestructureerde diepte-interviews. De kwantitatieve analyses documenteren herkomstverschillen in het gebruik van kinderopvang en focussen ook op de predictieve waarde van kwantitatief meetbare determinanten. De kwalitatieve analyses voor moeders met een tweede generatie Marokkaanse herkomst in een grootstedelijke context - Antwerpen - zijn complementair ten opzichte van de kwantitatieve analyses, aangezien ze inzicht bieden in de gepercipieerde longitudinale levensloop van moeders met een migratieachtergrond, maar ook determinanten aan het licht brengen die zich niet kunnen manifesteren in kwantitatieve data (Small, 2011).

Achtergrond

Dit onderzoek hanteert een levensloopperspectief (Elder, 1985; Mayer, 2009), waarin het concept 'padafhankelijkheid' centraal staat: gebeurtenissen in een individuele

levensloop zijn nauw verbonden met posities en transities in voorgaande levensloopfasen. Hierbij passen vrouwen met een migratieachtergrond hun strategieën om tot een betekenisvol leven te komen continu aan, naargelang eerdere successen of tegenslagen (Friedman et al., 1994). Bijgevolg kan het gebruik van formele opvang door moeders niet bestudeerd worden zonder rekening te houden met schoolloopbanen en arbeidsmarktdeelname voor de transitie naar moederschap (Kil et al., 2017; Wood et al., 2016). Dit onderzoek maakt een onderscheid tussen enerzijds voortrajecten in onderwijs en op de arbeidsmarkt en anderzijds de combinatie werk-gezin. In beide fasen wordt verondersteld dat vrouwen - weliswaar onder informatiebeperkingen en grenzen aan de cognitieve capaciteit - keuzes trachten te maken die als voldoende gepercipieerd worden om een bepaald doel of waarde na te streven (Becker, 1991; Chaudry et al., 2010; Gauthier, 2007). We hanteren een multidisciplinaire aanpak waarin factoren vanuit verscheidene invalshoeken individuele levenslopen kunnen beïnvloeden. Dit onderzoek onderscheidt drie determinantengroepen die zowel in de voortrajecten als in de combinatie werk-gezin een voorname rol spelen: (I) socio-economische opportuniteiten en beperkingen (Becker, 1991; Reich et al., 1973), (II) institutionele determinanten die de beschikbaarheid van gedragskeuzes bepalen (Kil et al., 2018) en (III) socio-culturele factoren in de vorm van individuele voorkeuren (Hakim, 2002) of culturele normen (Duncan & Edwards, 1997).

Voor de combinatie werk-gezin: schoolloopbaan en arbeidsmarktintrede

Hoewel schoolloopbanen in de tijd en individuele perceptie ver verwijderd zijn van de combinatie werk-gezin, is het waarschijnlijk dat differentiële onderwijstrajecten, voornamelijk via verschillende arbeidsmarktuitskomsten, mede aan de bron liggen van verschillen in het gebruik van formele kinderopvang (Ghysels & Van Lancker, 2009). Schoolloopbanen worden sterk gevormd door socio-economische factoren, met gunstigere uitkomsten voor individuen uit gezinnen met hogere inkomens, opleidingsniveaus of socio-professionele status (Cantillon & Buysse, 2015; Tan, 1998). Aangezien vrouwen met een niet-Europese migratieachtergrond doorgaans oververtegenwoordigd zijn in lagere socio-economische geleidingen van de samenleving of (kans)armoede, vormt reproductie van ongelijkheid over generaties heen wellicht een verklaring voor achterstanden in school- en arbeidloopbanen bij deze minderheden (Corluy & Verbist, 2010; FOD WASO & CGKR, 2015; Van den Bosch et al., 2001). Dit houdt ook verband met ruimtelijke concentraties van kansarmoede en uitdagingen voor kwalitatief onderwijs in grootstedelijke contexten (Verbergt et al., 2009). Mede als gevolg van de minder gunstige uitkomsten van schoolloopbanen, maar ook een schoolstructuur en -cultuur die historisch geënt is op groepen zonder migratieachtergrond, met een beperkte representatie van groepen met een migratieachtergrond in het lerarenkorps (Nouwen & Clycq, 2016; Vanderleyden et al., 2009), is het mogelijk dat vrouwen met een migratieachtergrond zich in beperktere mate identificeren met onderwijsinstututen (Clycq et al., 2014). Naast socio-economische en

institutionele factoren, suggereert bestaande literatuur dat socio-culturele factoren zoals gestereotypeerde studieadviezen of minder egalitaire genderrollattitudes ten voordele van huishoudelijke en familiale rollen ook een rol kunnen spelen in moeizame onderwijstrajecten voor vrouwen (Phalet & Swyngedouw, 2003; Vandezande et al., 2008). Hoewel, bestaand onderzoek toont aan dat er geen eenzijdige relatie bestaat tussen migratieachtergronden en genderrollattitudes (de Valk, 2008; Wood et al., 2017).

Schoolachterstanden en lagere scholingsgraden vertalen zich op hun beurt naar de arbeidsmarkt in de vorm van hogere inactiviteitsgraden, hogere werkloosheidsgraden, maar ook laagbetaalde en instabieler tewerkstelling. Ook hier interageren socio-economische verschillen wellicht met bijkomende institutionele drempels zoals moeizame aansluitingen met arbeidsbemiddeling (VDAB), complexe erkenningsprocedures voor buitenlandse diploma's en institutionele discriminatie waarbij werkgevers voorrang verlenen aan makkelijk inschakelbare werkzoekenden, waartoe vrouwen met een migratieachtergrond statistisch gezien minder vaak behoren (Koning Boudewijnstichting, 2014; Elloukmani, 2017; Veenman, 2003). Naast institutionele discriminatie, worden groepen met een - voornamelijk niet-Europese herkomst - vaker geconfronteerd met directe discriminatie waarbij werkgevers omwille van de afkomst van de kandidaat-werknemer niet bereid zijn een arbeidsverhouding te betreden (Baert et al., 2013; Stuyck et al., 2018).

De combinatie werk-gezin: het gebruik van formele kinderopvang

In de context van moeizame onderwijs- en arbeidsmarktloopbanen, is het niet ondenkbaar dat alternatieve strategieën aangewend worden als bron van zingeving (Friedman et al., 1994). Vrouwen met een niet-Europese migratieachtergrond maken vaker dan groepen zonder migratieachtergrond de transitie naar ouderschap vanuit inactiviteit of werkloosheid. Zodoende wordt de transitie naar moederschap, en alle rollen die hierbij opgenomen worden, een alternatief eerder dan een complement voor arbeidsdeelname (Wood & Neels, 2017; Wood et al., 2017). Rekening houdend met differentiële onderwijs- en arbeidsmarktloopbanen, onderscheiden we vier ruime determinantengroepen voor het differentieel gebruik van formele kinderopvang bij vrouwen met een migratieachtergrond. Ten eerste bepalen *socio-economische factoren* de nood aan en betaalbaarheid van formele kinderopvang. Ouders in werkloosheid of inactiviteit zullen minder nood hebben aan formele zorg. Hoewel, het is ook mogelijk dat een gebrek aan beschikbare kinderopvang een arbeidsintrede verhindert (Cantillon et al., 2010; Ghysels & Van Lancker, 2009; Van Lancker & Ghysels, 2012). Daarnaast is het, ondanks inkomensafhankelijke prijsbepaling voor gesubsidieerde kinderopvang en beperkt afwijkende tarieven voor niet-gesubsidieerde opvang (Farfan-Portet et al., 2011), mogelijk dat de prijs een sterkere belemmering vormt voor ouders met een lagere socio-economische positie.

Ten tweede geldt er een dubbele rol voor de *institutionele context*. Enerzijds bestaan er in België voorrangswetten voor kinderopvang om sociale uitsluiting te vermijden (bv. alleenstaanden, gezinnen met laag inkomen) (Kind & Gezin, 2018). Kinderopvang is echter geen afdwingbaar recht en vanwege het aanbodtekort zijn er wachtlijsten, wat drempelverhogend werkt (Van Lancker & Ghysels, 2012). Ongeïnformeerde ouders slagen er minder goed in om een plek op de wachtlijst te verkrijgen en te behouden. Ouders met instabiele arbeidsmarktposities kunnen hun toekomstige nood aan formele kinderopvang moeilijker inschatten. Daarnaast vormt het gebrek aan flexibiliteit van formele kinderopvang een barrière voor ouders die op zoek zijn naar occasionele opvang of zorg buiten de reguliere openingstijden (Dujardin et al., 2015; Ghysels & Van Lancker, 2009). Het is waarschijnlijk dat deze factoren groepen met een migratieachtergrond sterker zullen treffen.

Ten derde spelen *socio-culturele factoren* wellicht ook een rol in het gebruik van formele kinderopvang. In de mate dat vrouwen met een niet-Europese achtergrond er traditionelere genderrolverwachtingen omtrent ouderschap op na houden, is het mogelijk dat deze vrouwen sneller geneigd zullen zijn om zelf in te staan voor het huishouden en de kinderopvang (de Valk, 2008; Elloukmani, 2017). Naast genderrollen is het ook mogelijk dat groepen met een migratieachtergrond een wantrouwen vertonen ten opzichte van formele opvangsinstituten dat hen ertoe leidt om hier geen beroep op te doen. Dit houdt op zijn beurt potentieel verband met een beperkte vertegenwoordiging in het personeel van formele zorginstellingen (Brants, z.d.; Vandenbroeck, 1999).

Ten slotte zijn er ook alternatieve strategieën voor formele kinderopvang. Naast formeel gezinsbeleid doet de meerderheid van de Belgische gezinnen ook een beroep op informele zorg (Hedebouw & Peetermans, 2009; Vande Gaer et al., 2013). Indien groepen met een migratieachtergrond makkelijker toegang vinden tot informele zorg, is dit een mogelijke verklaring voor minder gebruik van formele zorg. Ouderschapsverlof voorziet een (voltijdse of deeltijdse) loopbaanonderbreking, zodat ouders niet volledig uit de arbeidsmarkt hoeven te stappen om voor hun kinderen te zorgen (Desmet et al., 2007). Voorgaand onderzoek omtrent ouderschapsverlof toont aan dat vrouwen met een migratieachtergrond hier minder gebruik van maken, maar ook dat dit grotendeels verklaard wordt door minder stabiele arbeidsmarkttrajecten voorafgaand aan de geboorte van een kind (Kil et al., 2018).

Methode

Kwantitatieve data en analyse

Voor de kwantitatieve analyse wordt gebruikgemaakt van de ‘Generations and Gender Survey’ (GGG). De GGG voorziet een representatieve steekproef van de Belgische bevolking (Simard & Franklin, 2005) met positieve validatieresultaten voor verschillende indicatoren van gezinsvorming (Vergauwen et al., 2015). Deze studie gebruikt gegevens

- verkregen tussen 2008 en 2010 - voor 555 moeders die minstens één inwonend kind jonger of gelijk aan 5 jaar hebben. Moeders die geen antwoord hebben gegeven op één of enkele covariaten werden uitgesloten (N: 14).

De kwantitatieve analysestrategie bestaat in het gebruik van logistische regressies om de gradiënt in het gebruik van formele kinderopvang naargelang migratieachtergrond te documenteren. We hanteren verschillende alternatieve indicatoren voor migratieachtergrond. Ten eerste onderscheiden we (I) personen zonder migratieachtergrond van groepen met een (II) Europese of (III) niet-Europese origine. Ten tweede vergelijken we (I) personen zonder migratieachtergrond en groepen met (II) eerste generatie of (III) tweede generatie migratieachtergrond. Tot slot combineren we origine en generatie. Personen zonder migratieachtergrond worden telkens als referentiecategorie gebruikt, waardoor de geëxponentieerde effecten in termen van kansverhoudingen (odds-ratio's) aanduiden of de migrantengroepen een hogere (odds-ratio's hoger dan één) of lagere (odds-ratio's lager dan één) kans vertonen om formele kinderopvang te gebruiken.

Naast de documentatie van verschillen in het gebruik van formele opvang naar migratieachtergrond, bestuderen we ook in welke mate deze effecten wijzigen indien we socio-economische, institutionele, socio-culturele variabelen, of alternatieve strategieën als controlevariabelen opnemen. In model 1 worden enkele *demografische controlevariabelen* toegevoegd. De variabele leeftijd is gecentreerd rond 18 jaar en we gebruiken een lineaire en kwadratische term. We controleren ook voor het aantal kinderen in het huishouden (gecentreerd rond de waarde één) en de leeftijd van het jongste kind. Ten slotte wordt een indicator voor alleenstaand ouderschap inbegrepen waarbij moeders met een inwonende partner de referentiecategorie vormen.

In model 2 worden, naast de demografische variabelen, stapsgewijs *socio-economische en institutionele variabelen* toegevoegd. Model 2a bevat de variabelen tewerkstelling (met categorieën voltijds (referentie), deeltijds en geen arbeidsdeelname) en opleidingsniveau (met categorieën laag (t.e.m. lager secundair, referentie), midden en hoog (tertiair en hoger) opleidingsniveau). In model 2b worden twee dummy-indicatoren voor irreguliere werkuren en tijdelijke contracten toegevoegd. Vervolgens omvat model 2c bijkomende controlevariabelen betreffende de socio-economische positie van de (eventuele) partner: tewerkstelling, opleidingsniveau en een dummy-variabele voor irreguliere werkuren.

Model 3 bevat de reeds besproken demografische controlevariabelen, met daarbij *socio-culturele factoren*. Deze geven verschillen aan met betrekking tot genderattitudes en houdingen ten aanzien van formele kinderopvang. Een hogere score op elk van deze factoren geeft een progressieve attitude aan. Om deze variabelen te verkrijgen, wordt een 'Maximum Likelihood'-factoranalyse met geroteerde factoren uitgevoerd.

Model 4 controleert, naast demografische variabelen, voor een alternatieve of complementaire strategie, namelijk het *gebruik van informele kinderopvang*. Deze variabele onderscheidt (I) geen gebruik van informele kinderopvang (referentiecategorie) van (II) tot één keer per week, (III) tot drie keer per week, en (IV) meer dan drie keer per week.

Ten slotte worden alle determinanten simultaan toegevoegd in model 5. Dit laat toe om uitspraken te doen over de totale statistische verklaringskracht van alle determinanten, maar ook om het aandeel onverklaarde variatie in het gebruik van formele kinderopvang naar migratieachtergrond te documenteren. De parameterschattingen voor de controlevariabelen worden echter niet weergegeven, aangezien de onderlinge correlaties de interpretatie te zeer bemoeilijken.

Kwalitatieve data en analyse

Teneinde levenslooptrajecten in onderwijs, arbeidsdeelname en de combinatie arbeid-gezin te reconstrueren, werden 24 diepte-interviews afgenomen. Gezien onze kwalitatieve analyses geen representativiteit maar wel intern valide resultaten beogen, werd een homogene groep respondenten geselecteerd (Mira & Heather, 2006). Ten eerste selecteren we vrouwen met minimum één biologisch kind die ooit hebben deelgenomen aan betaalde arbeid. De combinatie werk-gezin is immers niet aan de orde voor vrouwen zonder kinderen en een lager gebruik van formele kinderopvang door vrouwen die niet deelnemen aan betaalde arbeid werd reeds in kwantitatief onderzoek blootgelegd (Ghysels & Van Lancker, 2009; Neels et al., 2016). Ten tweede beperken we de groep tot vrouwen van Marokkaanse origine. Zodoende focussen we op een grote niet-Europese herkomstgroep, waarvoor doorgaans sterke kloven in onderwijs- en arbeidsdeelname in vergelijking met vrouwen zonder migratieachtergrond gedocumenteerd worden (FOD WASO & CGKR, 2015; UNIA & FOD WASO, 2017; Vandezande et al., 2008). Ten derde worden enkel vrouwen van de tweede generatie beschouwd. Persistente achterstanden bij tweedegeneratiemigranten van niet-Europese origine zijn een doorn in het oog van beleidsmakers (Timmerman et al., 2003) en bovendien hebben deze vrouwen wellicht zicht op relevante processen bij hun ouders van de eerste generatie alsook bij hun kinderen van de derde generatie. Ten vierde focussen we op een grootstedelijke context, meer bepaald de stad Antwerpen. Steden worden immers gekenmerkt door ernstigere achterstanden en grotere populaties met een niet-Europese migratieachtergrond (Vandezande et al., 2008). Ten slotte waren respondenten die omschreven kunnen worden als “hoog participatief” in het verenigingsleven en/of het onderwijs sterk vertegenwoordigd. Deze respondenten leveren immers informatie vanuit verschillende standpunten: als individu met een eigen levenslooptraject, maar ook als veldwerker in verenigingen of het onderwijs. Tabel 1 voorziet de verdeling van enkele achtergrondkenmerken van de respondenten.

De kwalitatieve analyse bestaat uit vier stadia. In het eerste stadium dienen de audio-opnames als basis om volledige transcripties te verkrijgen en worden alle transcripties door het voltallige onderzoeksteam doorgenomen en besproken. In het tweede stadium wordt er een codeboom opgesteld met geclusterde codes voor de halfopen codering. In lijn met Grounded Theory werden codes niet vooraf aan de data opgelegd, maar ontstaan ze vanuit de data (Glaser & Strauss, 2017). De clustering bevat

drie niveaus. Het primaire niveau betreft de verschillende levensloofasen (bv. schoolloopbaan), terwijl de secundaire en tertiaire clustering respectievelijk ruime en specifieke levensloofdeterminanten bevatten. Daarnaast hebben alle onderzoekers steeds de marge om open - en dus nieuwe - codes te genereren. In het derde stadium wordt er halfopen gecodeerd en worden memo's toegevoegd aan de transcripties. Het laatste stadium bestaat uit een gedetailleerde reconstructie van individuele levenslopen aan de hand van levensloofschema's. Dit impliceert een iteratief proces waarin de invulling alsook de structuur van het levensloofschema gewijzigd wordt onder invloed van de data. Zo wordt doorheen de iteraties steeds verder afgeweken van de initiële gestandaardiseerde levensloof.

Tabel 1. Verdeling respondenten diepte-interviews (N=24) naar socio-demografische kenmerken

	N	%
Burgerlijke staat		
<i>Gehuwd</i>	21	87,50
<i>Ongehuwd</i>	1	4,17
<i>Gescheiden</i>	2	8,33
Leeftijd		
<i>Onbekend</i>	2	8,33
<i>26-30</i>	3	12,50
<i>31-35</i>	2	8,33
<i>36-40</i>	11	45,83
<i>41-45</i>	3	12,50
<i>46-50</i>	3	12,50
Aantal kinderen		
<i>Zwanger</i>	1	4,17
<i>Eén</i>	2	8,33
<i>Twee</i>	4	16,67
<i>Drie</i>	9	37,50
<i>Vier of meer</i>	8	33,33
Opleidingsniveau (1ste schoolverlaten)		
<i>Geen</i>	1	4,17
<i>Secundair</i>	16	66,67
<i>Tertiair</i>	7	29,17
Arbeidsmarktpositie		
<i>Werkend</i>	20	83,33
<i>Werkloos/ inactief</i>	4	16,67
Gebruik werk-gezinsbeleid		
<i>Kinderopvang</i>	16	66,67
<i>Ouderschapsverlof</i>	15	62,50

Resultaten

Gradiënten in het zorggebruik

Het gebruik van formele kinderopvang naargelang herkomst (tabel 2) toont een kloof waarbij het gebruik door moeders zonder migratieachtergrond (43,30%) aanzienlijk hoger ligt dan bij moeders met een Europese (35,10%) en vooral niet-Europese migratieachtergrond (20,40%). Deze verschillen in het gebruik van formele kinderopvang naargelang herkomstgroep gelden ook voor de specifieke vormen van formele kinderopvang; dagopvang, naschoolse opvang en babysitters of nannies. Een opsplitsing van het gebruik van formele kinderopvang naargelang generatie toont aan dat verschillen tussen de migrantengroepen van de eerste (26,40%) en tweede (27,50%) generatie beperkt zijn. De gradiënten naar herkomst-generatie vertonen - ondanks de beperkte omvang van sommige categorieën - een lager gebruik voor groepen met een migratieachtergrond, ongeacht welke origine of generatie beschouwd wordt. In vergelijking met vrouwen zonder migratieachtergrond is het gebruik van formele kinderopvang lager bij vrouwen met een eerste generatie niet-Europese (37,20%), of Europese migratieachtergrond (32,30%), maar ook bij vrouwen met een tweede generatie Europese (23,20%) of niet-Europese (16,20%) migratieachtergrond.

Tabel 2. Gradiënten in het gebruik van formele kinderopvang door moeders naar migratieachtergrond, België, 2008-2010

<i>Moeders met min. 1 inwonend kind jonger dan 6</i>					
	N	Gebruik formele opvang (%)	Gebruik dagopvang (%)	Gebruik naschoolse opvang (%)	Gebruik babysitter, nanny (%)
Herkomst					
• Belg	388	43,3	16,2	19,1	23,5
• EUR (niet-Belg)	74	35,1	13,5	12,2	16,2
• niet-EUR	93	20,4	8,6	5,4	7,5
Generatie					
• Belg	388	43,3	16,2	19,1	23,5
• 1 ^{ste} gen.	87	26,4	9,2	9,2	12,6
• 2 ^{de} gen.	80	27,5	12,5	7,5	10,0
Herkomst & Generatie					
• Belg	388	43,3	16,2	19,1	23,5
• 1 ^{ste} gen. EUR	31	32,3	6,5	16,1	19,4
• 2 ^{de} gen. EUR	56	23,2	10,7	5,4	8,9
• 1 ^{ste} gen. niet-EUR	43	37,2	18,6	9,3	14,0
• 2 ^{de} gen. niet-EUR	37	16,2	5,4	5,4	5,4
TOTAAL	555	38,4	14,6	15,9	19,8

Bron: GGS Belgium (Wave 1, 2008-2010)

Multivariate resultaten en discussie

De multivariate resultaten documenteren differentieel gebruik in formele kinderopvang, controlerend voor enkele socio-demografische achtergrondkenmerken (model 1), maar tonen ook aan in hoeverre deze gradiënten wijzigen onder controle voor socio-economische en institutionele factoren (model 2), socio-culturele determinanten (model 3), alternatieve strategieën (model 4), of alle controlevariabelen (model 5). De gradiënten worden naargelang origine, generatie en origine-generatie geïllustreerd in figuur 1, terwijl de geschatte effecten van alle covariaten in tabel 2 voorzien worden.

Model 1 controleert voor een significant kwadratisch effect van leeftijd op het gebruik van formele zorg - waarbij relatief jonge en oude moeders minder gebruikmaken - alsook een significant negatief effect van de leeftijd van het jongste kind en significant lager gebruik door moeders zonder inwonende partner. Verschillen naargelang herkomst geven aan dat vrouwen met een Europese migratieachtergrond een $((1-0.655)*100)$ 34,5 percent lagere kansverhouding op het gebruik van formele zorg vertonen in vergelijking met moeders zonder migratieachtergrond, maar ook dat dit verschil niet statistisch significant is. De kansverhouding voor moeders met een niet-Europese migratieachtergrond is $((1-0.338)*100)$ 66,2 percent lager. Verschillen naargelang generatie tonen aan dat, wanneer we controleren voor socio-demografische compositie, zowel groepen met een eerste- als tweedegeneratiemigratieachtergrond kansverhoudingen op het gebruik van formele opvang vertonen die lager liggen dan de helft van de respectievelijke kansverhouding voor groepen zonder migratieachtergrond. Ten slotte, wanneer de gecombineerde variabele origine-generatie gehanteerd wordt, vertonen alle origines en generaties lagere kansverhoudingen dan moeders zonder migratieachtergrond, waarbij het negatieve effect voor eerste- en tweedegeneratiemigranten van niet-Europese origine statistisch significant is.

Model 2a controleert, naast socio-demografische variabelen, ook voor twee bijkomende socio-economische factoren: het opleidingsniveau en de arbeidsmarktpositie van de moeder. Zoals verwacht, maken hoogopgeleide moeders het vaakst gebruik van formele kinderopvang, terwijl moeders zonder arbeidsdeelname aanzienlijk minder gebruik vertonen. De resultaten tonen aan dat, ongeacht de gehanteerde indicator voor migratieachtergrond, negatieve effecten van migratieachtergrond op het gebruik van formele zorg aanzienlijk verzwakken. Het gebruik van formele zorg voor alle migrantengroepen ligt danig hoger onder controle voor deze socio-economische controlevariabelen, waarbij de moeders met een tweede generatie niet-Europese herkomst als uitzondering dienen met een significant lagere kansverhouding in vergelijking met moeders zonder migratieachtergrond. De vergelijking van model 1 en model 2 op basis van een 'log likelihood ratio test' toont aan dat het model significant verbetert door de inclusie van deze bijkomende controlevariabelen ($\Delta-2LL: 60,77; \Delta df: 4; p\text{-waarde} < ,001$). In model 2b wordt bijkomend gecontroleerd voor niet-reguliere werkuren en tijdelijke contracten voor moeders. Deze posities kunnen ervoor zorgen dat men minder toegang heeft tot formele zorginstuties met wachtlijsten waarbij ouders op lange termijn hun nood aan opvang moeten kunnen inschatten en zich moeten houden aan

reguliere openings- en sluitingstijden. In tegenstelling tot onze verwachtingen wordt er geen significant verband gevonden tussen deze variabelen en het gebruik van formele kinderopvang en zijn wijzigingen in de gradiënten naargelang migratieachtergrond niet noemenswaardig. Deze beperkte verandering wordt ook bevestigd door de modeltoets (Δ -2LL: 0,70; Δ df: 2; p-waarde > ,05). Model 2c controleert bijkomend voor de tewerkstelling, opleidingsniveau en onregelmatige werkuren van de partner. De modelvergelijking tussen model 2b en 2c wijst op een gematigd significante verbetering van het model door toevoeging van de partnerkenmerken (Δ -2LL: 14,76; Δ df: 5; p-waarde < ,05). De verschillen in het gebruik van formele kinderopvang veranderen in beperkte mate onder controle voor deze bijkomende partnervariabelen, met de duidelijkste verhoging van het relatief gebruik in vergelijking met de referentiegroep zonder migratieachtergrond voor groepen met een niet-Europese en/of eerstegeneratiemigratieachtergrond.

Model 3 controleert bijkomend voor attitudes met betrekking tot genderrollen en het gebruik van formele kinderopvang. Zoals verwacht, tonen de regressieparameters dat progressievere attitudes omtrent genderrollen en het gebruik van formele kinderopvang ook een significante positieve samenhang met de kans op het gebruik van formele kinderopvang vertonen (Δ -2LL: 13,30; Δ df: 2; p-waarde < .01). De vergelijking van de gradiënt in het gebruik van formele zorg naar migratieachtergrond tussen model 1 en model 3 toont aan dat de negatieve effecten van migratieachtergronden op zorggebruik licht verzwakken en voor de meeste groepen aan significantie inboeten. Maar het algemene patroon blijft haast onveranderd.

Model 4 onderscheidt zich van model 1 door de bijkomende controle voor het gebruik van informele kinderopvang. Ten opzichte van moeders die geen gebruik maken van informele zorg, stijgt de kansverhouding op het gebruik van formele kinderopvang met 134,2% bij vrouwen die tot één keer per week gebruikmaken van informele zorg. Dit positief verband suggereert dat informele en formele kinderopvang als complementaire strategieën gehanteerd worden om werk en gezin te combineren. Maar dit geldt niet voor alle intensiteiten van informele zorggebruik. Wanneer de moeder drie keer per week of meer gebruikmaakt van informele zorg, ligt de kansverhouding op het gebruik van formele zorg 77 procent lager ten opzichte van de groep die geen gebruik maakt van informele zorg. De toevoeging van deze variabelen met betrekking tot het gebruik van informele zorg leidt tot een significante verbetering van het model (Δ -2LL: 44,8; Δ df: 3; p-waarde: < .001). De vergelijking van de gradiënt in het gebruik van formele zorg naar migratieachtergrond tussen model 1 en model 4 toont aan dat de gradiënten slechts beperkt gevoelig zijn voor het gebruik van informele zorg als alternatieve/complementaire strategie.

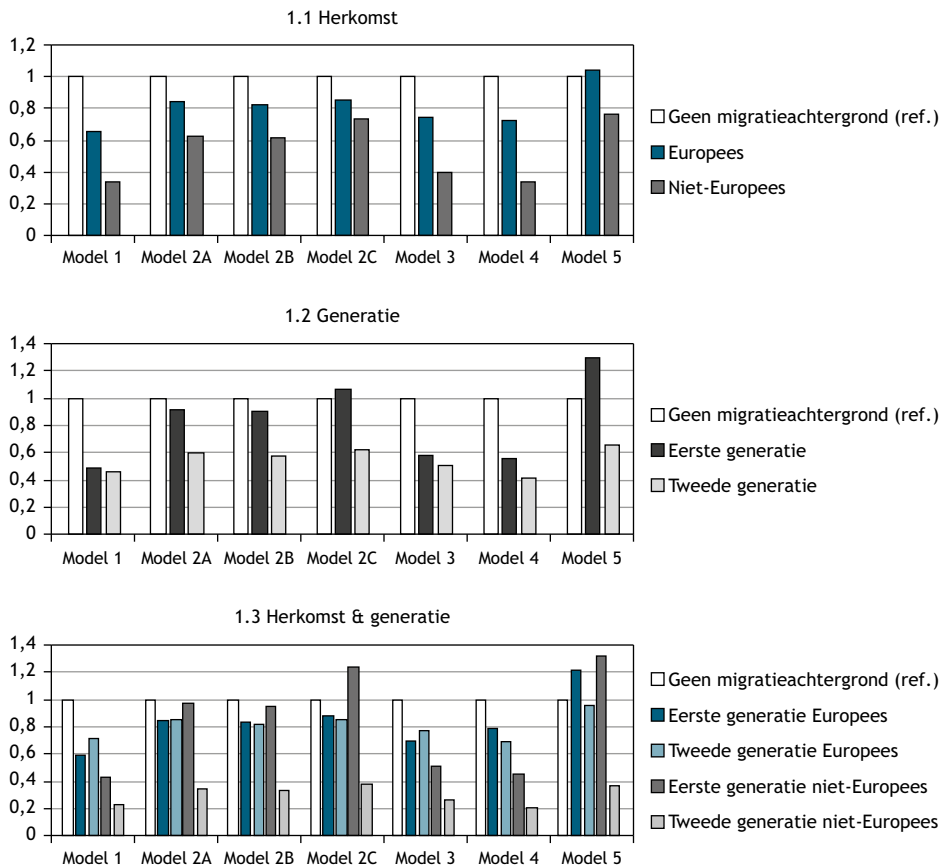
Ten slotte toont figuur 1 ook de gradiënten in het gebruik van formele kinderopvang, onder controle voor alle demografische, socio-economische, institutionele en socio-culturele variabelen (model 5). De resultaten tonen aan dat deze factoren in combinatie een sterke verklarende kracht hebben ten aanzien van het differentiële gebruik van formele kinderopvang, vooral bij moeders met een eerstegeneratie- en/of Europese migratieachtergrond. Enkel de groep met een tweede generatie niet-Europese migratieachtergrond vertoont nog steeds een significant lager gebruik.

Tabel 3. Geëxponeerde parameters (odds-ratio's, relatieve kansverhoudingen) van een logistische regressie voor het gebruik van formele kinderopvang, vrouwen in België, 2008-2010

	Model 1		Model 2A		Model 2B		Model 2C		Model 3		Model 4	
	e(b)	sig	e(b)	sig	e(b)	e(b)	sig	sig	e(b)	sig	e(b)	sig
Migratieachtergrond												
Herkomst Generatie (zie figuur 1.3)												
Leeftijd (gecentreerd op 18)												
• Lineair	1,145	+	,939		,941		,953		1,103		1,129	
• Kwadratisch	,996	+	1,000		1,000		1,000		,997		,996	
Aantal inwonende kinderen (gecentreerd op 1)												
• Lineair	,838		1,036		1,040		1,032		,872		,826	
Leeftijd jongste kind												
• Lineair	,828	**	,866	*	,866	*	,872	+	,818	**	,826	**
Partner												
• Geen partner	,474	*	,749		,737		1,394		,476	*	,565	
Opleidingsniveau												
• Laag			ref.		ref.		ref.					
• Midden			1,100		1,111		,311					
• Hoog			3,182	***	3,123	**	,824					
Opleidingsniveau partner												
• Laag							ref.					
• Midden							4,078					
• Hoog							3,862					
Tewerkstelling												
• Voltijds			ref.		ref.		ref.					
• Deeltijds			1,219		1,222		1,160					
• Geen werk			,238	***	,230	***	,228	***				

	Model 1		Model 2A		Model 2B		Model 2C		Model 3		Model 4		
	e(b)	sig	e(b)	sig	e(b)	e(b)	sig	sig	e(b)	sig	e(b)	sig	
Tewerkstelling partner													
• Voltijds								ref.					
• Deeltijds								,760					
• Geen werk								,494					
Werkuren													
• Niet regulier					,782			,871					
Werkuren partner													
• Niet regulier								,542	*				
Type contract													
• Tijdelijk					1,031			,951					
Attitudes													
• Kinderopvang										1,344	**		
• Gender										1,423	*		
Gebruik informele opvang													
• Geen												ref.	
• tot 1 keer per week												2,342	***
• tot 3 keer per week												1,099	
• 3+ keer per week												,230	**
Model parameters													
• -2LL	692,05		631,284		630,586		615,822		678,748		647,250		
• vrijheidsgraden	9		13		15		20		11		12		
N	555		555		555		555		555		555		

Significantieniveaus: $p < .100$ (†), $p < .050$ (*), $p < .010$ (**), $p < .001$ (***) Bron: GGS België (Wave 1)
1: Model 0 wordt vergeleken met leeg model 2. Model 2 en verder wordt vergeleken met model 1

Model 1: demografische controle
 Model 2A: demografische controle + opleiding en tewerkstelling
 Model 2B: demografische controle + opleiding en (type) tewerkstelling
 Model 2C: demografische controle + onderwijsniveau, (type) tewerkstelling (partner)

Model 3: demografische controle + attitudes
 Model 4: demografische controle + gebruik informele opvang
 Model 5: alle controlevariabelen

Significantieniveaus: $p < .100$ (+), $p < .050$ (*), $p < .010$ (**), $p < .001$ (***) Bron: GGS België (Wave 1)

Figuur 1. Gebruik van formele kinderopvang naar migratieachtergrond (odds-ratios, relatieve kansverhoudingen), België 2008-2010

Kwalitatieve resultaten en discussie

Schoolloopbaan en arbeidsdeelname

Wat schoolloopbanen en arbeidsmarktintrede betreft, wijzen de analysesresultaten voor onze respondenten op *primaire en secundaire trajecten* in het onderwijs en op

de arbeidsmarkt. Primaire trajecten worden vaker gekenmerkt door beperkte socio-economische middelen, institutionele kennis en socio-culturele beperkingen gestuurd door lage verwachtingen. Secundaire trajecten kenmerken zich door een hogere mate van emancipatie en het gebruik van alternatieve strategieën om socio-economische, institutionele of socio-culturele barrières te ontwijken. De initiatie van secundaire onderwijs- en arbeidsmarkttrajecten zorgt ervoor dat de levenslopen allerminst een gestandaardiseerd patroon volgen waarin de combinatie werk en gezin volgt op een initiële inbedding in de arbeidsmarkt na de afronding van de schoolloopbaan, maar eerder parallelle trajecten omvatten waarin opleidingen, arbeidsdeelname en gezinsvorming simultaan plaatsvinden.

We onderscheiden vier kenmerkende factoren in de primaire schoolloopbanen en arbeidsmarkttrajecten van onze respondenten. Ten eerste geeft men blijk van gebrekkige ondersteuning door de ouders. Wat onderwijssteuning betreft, beschikken ouders met een eerste generatie Marokkaanse migratieachtergrond, hoewel ze belang hechten aan scholing en de sociale mobiliteit die hiermee verbonden is, vaak niet over voldoende eigen ervaringen of institutionele kennis om studiekeuzes of schoolwerk van hun kinderen ook daadwerkelijk te begeleiden. Wat arbeidsdeelname betreft, vermelden sommige respondenten dat hun ouders deelname in betaalde arbeid eerder als een mannelijke aangelegenheid beschouwen, maar ook dat hierin positieve evoluties waarneembaar zijn.

“Mijn ouders dat was echt wel van je moet gaan studeren en blijven studeren. Het maakt niet uit wat, zolang dat je maar studeert. [...] Of dat dat nu kleding of verzorging of ASO richting, zolang dat je maar naar school ging [...] Maar je moet het ook wel, we moesten het op ons eigen doen he. Dat was ook niet van ik snap die vraag wiskunde niet, wie, kan jij mij daarbij helpen, nee.” (Yasmine, 42, 5 kinderen)

“Mijn mama zei ook: Jij moet niet gaan werken. Ben je zot? [...] Zij begrijpt niet dat wij met de westerse cultuur zijn opgegroeid dus wij vinden dat leuk en wij willen ons ontwikkelen. Maar ze moeten ons de kans geven, maar je wordt er niet toe gestimuleerd.” (Latifa, 37, 3 kinderen)

“Die visie is aan het veranderen. Mensen zijn daar op terug gekomen. Ouders veranderen ook wel van gedacht. Dus dat geldt niet meer, dat vrouwen die werken, dat die niks waard zijn. Dat begint zo wel van hé tis goed dat je werkt en het is nodig in deze tijd. Bijvoorbeeld als je een huis wilt kopen, dat is moeilijk voor een man alleen. Je bent met twee nodig.” (Faiza, 37, 2 kinderen)

Ten tweede geven de respondenten niet zelden blijk van een tekort aan institutionele ondersteuning in de schoolomgeving of op de arbeidsmarkt. Hier gelden voorbeelden als lage verwachtingen en gestereotypeerd studieadvies in het onderwijs, maar ook gebrekkige resultaten of zelfs gepercipieerde achterstelling in reguliere kanalen om een job te zoeken.

[omtrent interactie met VDAB] “Dat was altijd van: Als je uw hoofddoek niet uitdoet dan vind je geen werk hé. Dan blijf of dan word je geschorst. Dat was in één keer zo wat het

negatieve. Dat was niet zo van er zijn tussenwegen, dat was niet. Ofwel doet je je hoofddoek uit ofwel heb je een schorsing. En zo gingen ze ermee om. Zo ineens cru.” (Yasmine, 42, 5 kinderen, werkloos)

Ten derde worden er, bij afwezigheid van positieve functionele rolmodellen, eerder arbitraire studiekeuzes gemaakt, waarbij men keuzes door vriendinnen, zussen of ruimere kring imiteert. Het gebrek aan relevante rolmodellen wordt verder ook gepercipieerd als een belangrijke belemmerende factor in het primaire arbeidsmarkttraject.

“Van het vierde ben ik dan naar beroeps gegaan, dat vind ik wel een jammere omdat mijn vriendinnen, die gingen ook naar beroeps.” (Hamida, 30, 3 kinderen)

[omtrent vrouwelijke arbeidsdeelname] “In het begin was dat wel moeilijk. Ik was de eerste werkende vrouw in de familie hè. Dat was heel moeilijk.” (Nour, 46, 4 kinderen)

Ten slotte worden primaire trajecten beïnvloed door (institutionele) discriminatie. Gedurende het primaire traject worden hoofddoekenverboden op school en op de arbeidsmarkt niet zelden geïnterpreteerd als een opgelegde keuze tussen het behoud van de eigen identiteit enerzijds en succesvolle studie- en arbeidstrajecten anderzijds. Op de arbeidsmarkt wordt discriminatie ervaren in verschillende vormen (op basis van naam, huidskleur, migratieachtergrond, het dragen van een hoofddoek of een combinatie van deze factoren).

“Van de hogeschool, ja. 19, ik werd 20. En dat werd een probleem, op mijn stageplaatsen. Dus, de hoofddoek moest uit en, ja, heel veel andere zaken. En toen op dat moment, en ik zou het gewoon terug opnieuw doen, heb ik gekozen voor mezelf, voor wie ik was of wie ik wilde zijn en voor mijn religie. En dan ben ik in mijn tweede jaar gestopt, net voor de examens. Dus ik heb mijn tweede jaar niet afgemaakt.” (Maha, 40, 4 kinderen)

“Ik weet nog heel goed dat ik heb gebeld en ze vertelden mij de voorwaarden. En ze hadden gezegd: “Ge moet Belg zijn.” (Leyla, 47, 1 kind)

De verschillende barrières en beperkingen tijdens de primaire schoolloopbaan zorgen ervoor dat de meeste respondenten in onze selectie “hoog-participatieve” respondenten na verloop van tijd een secundair scholings- en arbeidsmarkttraject beginnen, gekenmerkt door drie belangrijke factoren. Ten eerste blijkt het sociaal netwerk een cruciale rol te vervullen. Gelijkgezinden moedigen elkaar gedurende het secundaire schooltraject sterk aan en vormen zo een buffer tegen lagere verwachtingen en stereotypes. Respondenten geven ook aan dat ze, naarmate de levensloop vordert, steeds minder moeite hebben om traditionele attitudes van anderen naast zich neer te leggen, maar ook dat naarmate hun netwerk sterker georiënteerd is op welbepaalde opleidingen en beroepen, ze steeds meer positieve rolmodellen voorhanden hebben.

[vraag: Waarom denkt u dat dat [arbeidsintrede] nu ineens beter gaat?] “Omdat ik hier en daar wat rolmodellen zie. [...] Die rolmodellen zagen wij enkele jaren geleden niet. [...]”

een groot voorbeeld is Yasna hier op school als directie. Ik ben zelf haar collega geweest en uhm, ze stond bij ons op school als beleidsondersteuner en het feit dat ze deze stap heeft gezet om directrice te worden was niet altijd evident. Ze moest echt wel haar bewijzen om deze positie in te nemen. Maar het is niet altijd gemakkelijk.” (Hafsa, 3 kinderen, leerkracht)

Ten tweede wordt er op een bewustere manier een strategie ontwikkeld om allerlei barrières te ontwijken, bijvoorbeeld een hogere studie voor islamleerkracht om zo ambities in het onderwijs waar te maken zonder afstand te moeten doen van de ‘eigen identiteit’. Op de arbeidsmarkt ontwikkelen vrouwen in het secundaire traject meer proactieve strategieën om potentiële barrières te ontwijken. Zo tonen de analyses dat alternatieve zoekstrategieën via het sociaal netwerk, eerder dan reguliere kanalen, een belangrijke rol spelen om een gunstige arbeidsmarktpositie te verkrijgen. Wat betreft de hoofddoek, kenmerken de respondenten zich door twee verschillende, doch telkens proactieve, strategieën. De ene groep kiest ervoor om deze niet te dragen in functie van hun beroep, terwijl de andere groep studie- en beroepskeuzes maakt in functie van het beleid omtrent de hoofddoek.

“Er zijn sommige mensen, ik benijd hen, ik ben niet sterk genoeg. Die zeggen van: Ah, mag ik mijn hoofddoek niet aandoen? Dan hoeft ik de job niet. [...] dan ben ik op dat vlak wel zwak geweest. Allé ja, ik ben dan op dat vlak... was voor mij toch belangrijk om.. dan dacht ik van: Ja weet je, dan doe ik het wel uit. Spijtig, ik voel mij niet 100% er goed bij. Dat is zo een beetje schizofrenie dat je hebt dan. Je doet dat uit en dan terug aan. Allé ja, dat past niet echt. Maar ik heb ook zo van ja... Ik vind het spijtig maar om mijn job uit te oefenen die ik graag wil doen, is het spijtig genoeg eenmaal die vraag je krijgt en geen keuze op dat vlak.” (Afifa, 36, 4 kinderen)

“Pas later, nu heb ik een opleiding van gezinswetenschappen. En dat is echt iets voor mij. Werken met kinderen, werken met probleemkinderen. [...] Maar er zijn ook jobs dat ik zelfs niet durf solliciteren omdat ik weet dat ik zou geweigerd worden omwille van mijn hoofddoek. Bijvoorbeeld, er was, bij OCMW, was er zo’n. Dat is iets dat je sowieso niet. Dus er zijn veel jobs, als ik die zie dat ik denk van ah, ja, daar zou ik sowieso niet. Bijvoorbeeld, leerkracht. Ik mag MAVO geven met mijn gezinswetenschappen, maatschappelijke vorming. Maar daarvoor moet ik mijn hoofddoek uitdoen. [...] Als leerkracht islam kunnen ze mij niet vragen om mijn hoofddoek uit te doen.” (Fadila, 33, 3 kinderen)

Ten slotte worden secundaire trajecten gekenmerkt door een sterk maatschappelijk engagement dat nauw verbonden is met de eigen ervaringen in het onderwijs en de arbeidsmarkt. Respondenten willen door een bepaalde beroepskeuze een maatschappelijke verandering teweegbrengen en selecteren hiervoor bewust een daarvoor geschikte arbeidsloopbaan.

[omtrent motivaties om te werken] “Een steentje bijdragen in de maatschappij, een voorbeeld zijn voor mijn kinderen en voor de allochtone gemeenschap; van hey kijk wij kunnen het ook. Je moet er in geloven.” (Latifa, 37, 3 kinderen)

Combinatie werk-gezin & gebruik formele kinderopvang

Wat betreft formele kinderopvang, tonen de analysesresultaten in de eerste plaats aan dat eventueel gebruik van formele kinderopvang wordt gezien als een logische strategie om betaalde arbeid en het gezinsleven te combineren. Dit geldt des te meer gedurende secundaire school- en arbeidsmarkttrajecten aangezien deze vaak impliceren dat moeders niet kampen met een dilemma tussen werk en gezin, maar een trilemma waarbij onderwijsdeelname, betaalde arbeid en moederschap gecombineerd moeten worden. In deze context suggereren onze bevindingen dan ook dat de groep “hoog-participatieve” vrouwelijke respondenten in dit onderzoek, indien nodig, de weg naar formele zorg vinden. Het gebruik van formele kinderopvang komt in eerste instantie voort uit een stijgende tewerkstelling, waardoor de nood aan opvangvoorzieningen ontstaat.

“Mijn kinderen zijn altijd naar een crèche geweest en mijn tweede dochter is naar een onthaalmoeder geweest. [...] Ja, dat is een verplichting. Als moeder, als werkende moeder kan je niet anders.” (Leyla, 43 jaar, 3 kinderen)

De analyses tonen verder aan dat verschillende socio-economische, institutionele en socio-culturele faciliterende factoren omtrent het gebruik van formele zorg aanwezig zijn. Ten eerste vertonen de respondenten doorgaans voldoende institutionele kennis om zichzelf door het systeem van formele zorg te navigeren. Zo zijn de meeste vrouwen vertrouwd met inkomenstarieven of de werking van wachtlijsten. Deze informatie wordt veelal verkregen via het sociaal netwerk. Bijgevolg zijn zowel gebruikers als niet-gebruikers van formele zorg op de hoogte van de institutionele setting.

“Ik heb er ook heel erg goed op geanticipeerd vanaf het moment dat ik wist dat ik zwanger was heb ik een kribbe gezocht en heb ik mijn kind daar in geschreven. In België is het zo dat je om de drie maanden dat je zwanger bent, dat geef je aan en om de drie maanden kun je verschillende kribben aanschrijven. Om te zeggen van ik ben nog steeds geïnteresseerd, want de vraag naar kribben is heel groot.” (Nour, 46 jaar, 4 kinderen)

Ten tweede, wat betreft socio-economische determinanten, wordt de nood aan opvang voor werkende moeders doorgaans benadrukt, terwijl de kostprijs van formele kinderopvang zelden een doorslaggevende factor blijkt in de beslissing om werk, eventuele studies, en gezin te combineren. Bovendien kunnen de respondenten, doordat steeds meer vrouwen aan het werk zijn, steeds minder een beroep doen op informele opvang door personen in hun sociale netwerk (familieleden, vrienden, kennissen). Hierdoor worden zij genoodzaakt gebruik te maken van formele opvang. Ten derde identificeren de analyses ook socio-culturele factoren die ervoor zorgen dat formele zorg tot de calculus omtrent werk-gezinsstrategieën behoort. Zo lijkt de inburgering van formele opvang bij onze respondenten ook samen te hangen met de overtuiging dat de opvang de ontwikkeling van het kind ten goede komt. Respondenten geven aan dat hun kinderen in de opvang zelfstandiger worden, discipline aanleren, maar ook sociale en taalvaardigheden ontwikkelen door de omgang met andere kinderen.

“En ik moet zeggen dat opvang nu redelijk ingeburgerd is in onze maatschappij. Dat het zo nu iets is waarvan dat oma’s, en schoonmoeders en moeders dat zelf voorstellen aan hun kinderen omdat ze het gewoon kotsbeu zijn om continu voor de kinderen te moeten zorgen. [...] Eén van de nichten, die is hier toevallig aanwezig, zij heeft ook lang voor mijn tweede dochter gezorgd. Destijds werkte die ook niet, dat was een huismoeder, had zelf ook kleine kinderen. Nu is dat ook iemand die aan het werken is, aan het studeren is. [...] Ze zijn wel beschikbaar als je elkaar nodig hebt. Maar om zo op vaste basis regelmatig kinderen bij te houden, nee. Dat maakt dat mensen echt genoodzaakt zijn om echt wel gebruik te maken van formele opvang.” (Maha, 41 jaar, 4 kinderen)

[omtrent formele kinderopvang] “Ze zien dat de resultaten positief zijn. Je krijgt heel zelfstandige kinderen en ook heel taalvaardig. Je hebt kinderen die heel snel met Nederlandse taal zijn vertrokken. Mijn dochter heeft, waar andere kinderen 3 jaar over doen, op een jaar gedaan, op taalgebied dan. Ik denk dat de crèche daar wel ergens mee te maken heeft. De crèche heeft al wel daar naartoe gewerkt, die zelfstandigheid. Het opruimen, het zelfstandig eten. Ik denk als je een kind thuis hebt dan scherm je dat af. Je kind is ook alleen en in de kribbe is er eigenlijk een klein maatschappijtje voor de kinderen.” (Nour, 46 jaar, 4 kinderen)

De tweede algemene bevinding omtrent formele kinderopvang is dat deze zorgvorm als één van de mogelijke componenten van een werk-gezinstrategie beschouwd wordt. De analyses identificeren een gefaseerd patroon waarin moeders initieel doorgaans verkiezen om zelf de zorg voor jonge kinderen op te nemen, al dan niet onder de vorm van ouderschapsverlof. In de tweede fase spelen zowel formele als informele zorg een rol, afhankelijk van beschikbaarheid, de nood aan flexibiliteit en persoonlijke voorkeuren. Wat de eerste fase betreft, kiezen respondenten er niet zelden voor om de (her) intrede in betaalde arbeid uit te stellen tot de kinderen een bepaalde leeftijd bereikt hebben. Bij veel respondenten heerst immers de opvatting dat de moeder idealiter zelf voor haar kinderen zorgt, vooral wanneer deze nog jong zijn. Dit hoeft echter niet te leiden tot inactiviteit. Vele respondenten hebben tegelijkertijd ook een tewerkstellingswens of wensen een bijkomende opleiding te volgen. Naast hun rol als moeder, willen zij ook een bijdrage leveren aan de maatschappij. Er heerst wel een zekere spanning tussen deze twee rollen.

[omtrent gebruik formele opvang] “Ik heb het daar eerlijk gezegd wel moeilijk mee, als ze jonger zijn dan 3 jaar. [...] Ik deed ze naar de onthaalmoeder. Ik kon niet anders want ik moest gaan studeren. Maar er is toch dat schuldgevoel dat zegt; het moet ook niet, niemand heeft jou gedwongen om te werken of om te studeren. Dat heb je zelf gekozen.” (Latifa, 37 jaar, 3 kinderen, gebruiker formele opvang)

“Ik heb ook zoiets van; wil ik ze wel naar de onthaalmoeder of de creche brengen? Dat was voor mij ‘not done’. Gewoon, ik wou genieten van mijn kinderen omdat ik zoiets had van; mijn dochter wordt al 5. Nu komt er een tweede kindje bij. Dat was voor mij zo van; die is al zo groot geworden. Het was echt een reality check. Niets is zo belangrijk als uw kind en dat was voor mij de keuze om na mijn tweede loopbaanonderbreking te nemen.” (Naziha, 39 jaar, 4 kinderen)

In de tweede fase spelen zowel informele als formele zorg een rol om werk en/of opleidingen met een gezin te combineren. De analyses identificeren drie factoren die een

belangrijke rol spelen in de afweging tussen formele en informele zorg. Ten eerste lijken de meeste respondenten niet geneigd gebruik te maken van formele opvang indien informele opvang beschikbaar is, hoewel hier een aantal uitzonderingen op bestaan. Zo wordt de dalende beschikbaarheid van informele zorg vaak aangehaald als reden om terug te vallen op formele kinderopvang.

[omtrent formele kinderopvang] “De meeste zijn tevreden dat het bestaat. Bij de eerste generatie is daar ook verandering in aan het komen, omdat de oma’s en opa’s meer en meer hun eigen leven hebben. Snap je? Vroeger stonden ze klaar voor de kinderen. Nu hebben ze zoiets van; wij studeren wel hè. Wij hebben ook ons eigen leventje of gewoon vrije tijd, dus we kunnen nu de kinderen niet meer allemaal opvangen. Dus daar zit ook wel verandering in.” (Nazih, 39 jaar, 4 kinderen)

Ten tweede is het vooral van belang dat zij vertrouwen hebben in de verzorging door derden, namelijk dat zij geloven dat hun kinderen goed behandeld zullen worden en dat zij voldoende liefde en aandacht zullen ontvangen. Hoewel positieve effecten op de ontwikkeling van een kind door sommigen aangehaald worden als redenen om net formele zorg boven informele opvang te verkiezen (cf. supra), staan respondenten vaak positiever tegenover informele zorg omdat ze de zorgverlener (veelal familieleden) op persoonlijke basis kennen en sterk overtuigd zijn van hun zorgende en opvoedkundige vaardigheden.

“Voor mij is dat, mijn dochter ik laat die bij iemand achter die beter is dan mij. Of ja, beter. Ik wil zorgeloos... Ik weet niet hoe ik het moet uitleggen maar mijn moeder die zal alles doen voor het kind. Ze heeft ervaring. Het was precies haar kind.” (Nazih, 39 jaar, 4 kinderen)

Ten derde vermelden respondenten een gebrek aan flexibiliteit in de formele kinderopvang als reden om eerder op informele zorg in te zetten. Zo kunnen rigide openingsuren van kinderdagverblijven ertoe leiden dat deze zorgvorm onbenut blijft, maar illustreert het wel het belang van informele zorg als alternatieve of complementaire oplossing. Veel voorkomende problemen omtrent beperkte flexibiliteit in formele zorg zijn zieke kinderen die niet naar de opvang mogen worden gebracht of sluitingsperiodes van de opvang tijdens schoolvakanties. In deze context vormt een combinatie van formele en informele zorg niet zelden het sluitstuk van een gefaseerde en gecombineerde zorgstrategie waarin de initiële reductie van de arbeidstijd, eventueel in de vorm van ouderschapsverlof, ook een rol speelt.

“Moeilijkheden dat ik ondervind is vakanties of momenten dat de kinderen ziek zijn. Ik merk zo, je kan dat kei goed georganiseerd krijgen en je zegt zo: oke, de uren aanpassen of flexibel bla, bla, bla. De moment dat uw kind ziek is, valt alles weg. Je hebt zo, ja, dan staan. Je zit vast. En dan een vreemde persoon in uw huis dat doe je niet direct en dan moet je echt al in uw netwerk beginnen rondbellen. Dus ik kon altijd bij mijn moeder terecht he, dan deed ik de kinderen bij mijn moeder. Maar die gaat nu ook dikwijls in de winter naar Marokko dus die zijn er meestal niet dus je merkt zo wel van oh. Dus als die ziek zijn vind ik het wel heel moeilijk.” (Hawa, 40 jaar, 5 kinderen)

Conclusie

De hedendaagse welvaartsstaat wordt steeds meer verondersteld de combineerbaarheid van werk en gezin te ondersteunen om zo de arbeidsmarktparticipatie van ouders te stimuleren (Cantillon & Buysse, 2016). Gezien het persistente karakter van ongelijkheden op de arbeidsmarkt en het feit dat werk-gezinsbeleid een beroep doet op subsidies, vertoont bestaand onderzoek steeds meer interesse in bevolkingsheterogeniteit in het gebruik van deze maatregelen (Desmet et al., 2007; Ghysels & Van Lancker, 2009; Kil et al., 2018; Pavolini & Van Lancker, 2018; Van Lancker, 2017; Van Lancker & Ghysels, 2012). In een notendop wijst voorgaand onderzoek voor de Belgische context aan dat deze beleidsmaatregelen Mattheuseffecten impliceren. De beschikbaarheid van formele kinderopvang komt vooral ten goede van ouders die (stabiele) arbeidsdeelname vertonen en ook ouderschapsverlof en andere onderbrekingen worden vaker opgenomen door individuen met hogere opleidingsniveaus en stabielere arbeidsdeelname. Ondanks het feit dat de Belgische arbeidsmarkt aanzienlijke verschillen vertoont naargelang migratieachtergrond, met bijzonder onfortuinlijke posities voor vrouwen van niet-Europese origine (Rubin et al., 2008), blijft ons begrip van het gebruik van werk-gezinsbeleid bij deze herkomstgroepen relatief beperkt. Gebruikmakend van een *mixed methods*-onderzoeksdiseïn bestudeert dit artikel het gebruik van formele kinderopvang naargelang migratieachtergrond, met een specifieke focus op vrouwen van niet-Europese herkomst. Terwijl de kwantitatieve analyse zich richt op de documentatie van verschillen in het gebruik van kinderopvang bij moeders naargelang origine in België en de predictieve waarde van kwantitatief meetbare determinanten, focussen de kwalitatieve analyses op een longitudinale reconstructie van de levensloopdeterminanten van de combinatie werk-gezin voor moeders met een tweede generatie Marokkaanse herkomst in de stedelijke context (Antwerpen).

De resultaten van deze studie laten zich samenvatten in twee conclusies. De eerste is dat bevolkingsheterogeniteit in het gebruik van formele kinderopvang in de eerste plaats een vertaling is van ongelijkheden in arbeidsdeelname en -opportunities (Cantillon et al., 2010; Ghysels & Van Lancker, 2009; Kil et al., 2018). De cross-sectionele kwantitatieve analyses tonen aan dat variabelen die betrekking hebben op arbeidsmarktposities (bv. tewerkstelling, arbeidsregime) en/of opportunities (bv. opleidingsniveau) een aanzienlijk deel van de kloof in het gebruik van formele kinderopvang naar migratieachtergrond kunnen verklaren. Dit staat in contrast met de beperkte verklaringskracht van de gehanteerde socio-culturele indicatoren (attitudes omtrent formele kinderopvang en genderrollen) (Pavolini & Van Lancker, 2018). De kwalitatieve analyses wijzen eveneens aan dat school- en arbeidsmarkttrajecten een belangrijke determinant zijn voor de combinatie werk en gezin bij vrouwen met een migratieachtergrond. De resultaten voor Antwerpse vrouwen met een tweede generatie Marokkaanse herkomst tonen immers aan dat een groep "hoog-participatieve" respondenten een reeks institutionele, socio-economische en socio-culturele drempels moet overwinnen om een wenselijke arbeidsmarktpositie te verkrijgen. Dit impliceert

niet zelden dat men na een initiële schoolloopbaan en arbeidsmarktintrede zogenoemde secundaire school- en arbeidsmarkttrajecten aanvangt. In deze secundaire trajecten worden typisch bewustere en effectievere strategieën ontwikkeld om initieel ervaren moeilijkheden zoals een gebrek aan ondersteuning of rolmodellen, beperkte institutionele kennis, discriminatie of het hoofddoekenverbod te ondervangen. Dit samenspel van drempels die zich het sterkst manifesteren in het primaire school- en arbeidstraject enerzijds en secundaire trajecten waar opleidingen, arbeidsdeelname en gezinsvorming parallel verlopen leidt tot twee beleidsrelevante inzichten. Ten eerste, hoe inclusiever de werking is van het onderwijs en de arbeidsmarkt, hoe minder nood aan hernemingen van deze trajecten men zal ondervinden. Ten tweede illustreren parallelle secundaire trajecten van onderwijs en arbeidsdeelname in combinatie met gezinsvorming de nood aan een continue beleidsondersteuning van levenslang leren, alsook de combinatie werk-onderwijs-gezin. De bevindingen en aanbevelingen van dit onderzoek zijn bevestigend maar ook verruimend ten opzichte van voorgaand onderzoek. Zo identificeert voorgaand onderzoek, in lijn met onze eerste aanbeveling, tal van beleidsmogelijkheden om ervoor te zorgen dat groepen met een migratieachtergrond geen achterstanden opbouwen (bv. inclusiviteit en gerichte oriëntering in het onderwijs, inclusieve gedifferentieerde werking arbeidsbemiddeling, diversiteitsbeleid werkgevers) (FOD WASO & CGKR, 2013, 2015; UNIA & FOD WASO, 2017; Vandezande et al., 2008). In tegenstelling tot voorgaand onderzoek, hanteert deze studie een levenslooperspectief en wordt bijzondere aandacht besteed aan “hoog-participatieve” vrouwen van Marokkaanse origine. Hieruit volgt de tweede beleidsaanbeveling om de combinatie werk-onderwijs-gezin te ondersteunen om te voorkomen dat deze groep relatief onafhankelijke en hoog-participatieve vrouwen alsnog studies, betaalde arbeid, of de ontplooiing van een gezinsleven moet stopzetten.

De tweede conclusie is dat het gebruik van formele kinderopvang één van de componenten van een ruimere zorgstrategie is. De kwantitatieve analyses tonen aan dat informele zorg als alternatief maar ook als complement kan dienen ten aanzien van formele zorg, wat overeenstemt met vorig onderzoek voor de algemene bevolking (Heдебouw & Peetermans, 2009; Vande Gaer et al., 2013). De kwalitatieve analyses tonen aan de hand van retrospectief gereconstrueerde longitudinale levenslopen aan dat zorgstrategieën bij onze respondenten van tweede generatie Marokkaanse origine een gefaseerd patroon betreffen waarin eigen zorg gecombineerd wordt met formele als ook informele opvang. In een eerste fase verkiezen de respondenten doorgaans eigen zorg, al dan niet in de vorm van ouderschapsverlof, terwijl de tweede fase een afweging tussen of combinatie van formele en informele zorg betreft. Persoonlijke voorkeuren, maar ook de steeds lagere beschikbaarheid van informele zorg en (het gebrek aan) flexibiliteit in de formele opvang spelen hier een doorslaggevende rol (Brants, z.d.; Ghysels & Van Lancker, 2009). Het feit dat verschillende zorgvormen ook bij deze groep met een niet-Europese herkomst gecombineerd worden, is een beleidsrelevante conclusie. In de mate dat beleidsmakers deze mogelijkheid om verschillende zorgvormen te combineren tot een werkbare en wenselijke strategie wensen te vrijwaren, betreft de beschikbaarheid en inclusiviteit van verschillende beleidsmaatregelen om werk en

gezin te combineren een continu aandachtspunt. In dit opzicht kunnen initiatieven om recht op onderbrekingen in de arbeidsloopbaan te verlenen (Kil et al., 2018), een hogere mate van flexibiliteit in de formele kinderopvang, maar ook verdere steun ten aanzien van informele zorg enkel aangemoedigd worden.

Ten slotte wijzen we op de drie voornaamste beperkingen van dit onderzoek. Ten eerste, hoewel het *mixed methods*-karakter en de complementaire kwantitatieve en kwalitatieve resultaten van dit onderzoek een meerwaarde betekenen ten opzichte van de beschikbare literatuur, is de aansluiting tussen beide luiken beperkt. Zo hanteren de kwantitatieve analyses een representatieve steekproef voor België en worden alle herkomstgroepen in de analyses opgenomen, terwijl de kwalitatieve analyses gericht zijn op vrouwen met een tweede generatie Marokkaanse herkomst in Antwerpen. Ten tweede is de omvang van de kwantitatieve enquêtedata beperkt, waardoor bijvoorbeeld interacties of patronen voor specifieke originegroepen niet beschouwd kunnen worden. Hieraan kan in toekomstig onderzoek geredigeerd worden door administratieve data te hanteren. Ten derde, hoewel de kwalitatieve analyses van trajecten bij “hoog-participatieve” vrouwen complementaire inzichten ten opzichte van voorgaand onderzoek opleveren, impliceert de selectiviteit van de respondenten dat onze bevindingen niet veralgemeenbaar zijn naar groepen die minder participatief zijn. Zo is het mogelijk dat er voor de laatstgenoemde groep bijkomende drempels ten aanzien van de combinatie werk en gezin of gebruik van formele kinderopvang bestaan, die niet tot uiting komen in dit onderzoek.

Dankwoord

Dit project werd gefinancierd door het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) (G032715N). De auteurs danken alle respondenten van de kwalitatieve diepte-interviews.

Bibliografie

- Baert, S., Cockx, B., Gheyle, N. & Vandamme, C. (2013). Etnische discriminatie op de Vlaamse arbeidsmarkt voor schoolverlaters. Liever Jonas dan Okan? *Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt WSE*, 2013(1), 12-16.
- Becker, G. (1991). *A Treatise on the Family: Enlarged Edition*: Harvard University Press.
- Brants, D. (z.d.). De sociale functie van de kinderopvang: een uitdaging tot meer kwaliteit. 34. Retrieved from www.vcok.be website: www.vcok.be/media/docs/Socialefunctieindekinderopvangsamengevoegd.pdf
- Cantillon, B. & Buysse, L. (2015). Dualisering, onderwijs en welvaartsstaat. *Tijdschrift voor onderwijsrecht en onderwijsbeleid*.
- Cantillon, B. & Buysse, L. (2016). *De Staat van de Welvaartsstaat*: ACCO.

- Cantillon, B., Ghysels, J., Spiessens, K. & Vercammen, K. (2010). De sociale gelaagdheid van het gebruik van verlofstelsels door ouders met jonge kinderen *CSB Berichten*.
- Chaudry, A., Henly, J. & Meyers, M. (2010). Conceptual Frameworks for Child Care Decision-Making. White Paper. *Administration for Children & Families*.
- Clark, V. L. P., Huddleston-Casas, C. A., Churchill, S. L., Green, D. O. N. & Garrett, A. L. (2008). Mixed Methods Approaches in Family Science Research. *Journal of Family Issues*, 29(11), 1543-1566. doi: 10.1177/0192513x08318251
- Clycq, N., Nouwen, W. & Vandenbroucke, A. (2014). Meritocracy, deficit thinking and the invisibility of the system: Discourses on educational success and failure. doi: 10.1002/berj.3109
- Corluy, V. (2014). *Labour market outcomes and trajectories of immigrants in Belgium*. Antwerp: University of Antwerp.
- Corluy, V., & Verbist, G. (2010). Inkomen en diversiteit: onderzoek naar de inkomenspositie van migranten in België. Universiteit Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid - Herman Deleeck.
- De Klerck, W., Boey, R., Djait, F., Gonzalez-Garibay, M., Jacobs, M. & Raymenants, J. (2015). De Vlaamse arbeidsmarkt na 2020 *Departement Werk en Sociale Economie - WSE-analyse*.
- De Koning Boudewijnstichting. (2014). Buitenlands talent blijft onbenut of onderbenut. *ZOOM*.
- de Valk, H. (2008). Parental Influence on Work and Family Plans of Adolescents of Different Ethnic Backgrounds in The Netherlands. *Sex Roles*, 59(9), 738-751.
- Desmet, B., Glorieux, I. & Vandeweyer, J. (2007). *Wie zijn de loopbanonderbrekers. Socio-demografische kenmerken, motivaties en arbeidshouding van loopbanonderbrekers*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, TOR.
- Dujardin, C., Fonder, M. & Lejeune, B. (2015). Does formal child care availability for 0-3 year olds boost mothers' employment rate? Pandel data based evidence from Belgium. *IWEPS working paper*.
- Duncan, S. & Edwards, R. (1997). Lone Mothers and Paid Work - Rational Economic Man or Gendered Moral Rationalities? *Feminist Economics*, 3(2), 29-61.
- Elder, G. H. (1985). *Life Course Dynamics*. NY: Cornell University Press.
- Elloukmani, S. (2017). *Thuisblijven of werken? Arbeidsmarkttrajecten bij vrouwen van Marokkaanse origine*. (Master), Universiteit Antwerpen.
- Farfan-Portet, M. I., Lorant, V. & Petrella, F. (2011). Access to Childcare Services: The Role of Demand and Supply-Side Policies. *Population Research and Policy Review*, 30(2), 165-183. doi: 10.1007/s11113-010-9184-z.
- FOD WASO & CGKR. (2013). Socio-Economische Monitoring. Brussel: Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, Interfederaal centrum voor gelijke kansen en bestrijding van discriminatie en racisme.
- FOD WASO & CGKR. (2015). Socio-Economische Monitoring. Brussel: Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, Interfederaal centrum voor gelijke kansen en bestrijding van discriminatie en racisme.
- Friedman, D., Hechter, M. & Kanazawa, S. (1994). A Theory of the Value of Children. *Demography*, 31(3), 375-401.
- Gauthier, A. H. (2007). The impact of family policies on fertility in industrialized countries: a review of the literature. *Population Research and Policy Review*, 26(3), 323-346.
- Ghysels, J. & Van Lancker, W. (2009). *Het Mattheüseffect onder de loep: over het ongelijke gebruik van kinderopvang in Vlaanderen*. Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.
- Hakim, C. (2002). Lifestyle Preferences as Determinants of Women's Differentiated Labor Market Careers. *Work and Occupations*, 29(4), 428-459.

- Hedebouw, G. & Peetermans, A. (2009). Onderzoek naar het gebruik van opvang voor kinderen jonger dan 3 jaar in het Vlaamse Gewest in 2009: HIVA - K.U.Leuven, Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, Kind en Gezin.
- Kil, T., Neels, K., Wood, J. & de Valk, H. (2017). Employment After Parenthood: Women of Migrant Origin and Natives Compared. *European Journal of Population*. doi: 10.1007/s10680-017-9431-7.
- Kil, T., Wood, J. & Neels, K. (2018). Parental leave uptake among migrant and native mothers: Can precarious employment trajectories account for the difference? *Ethnicities*, 18(1). doi: doi:10.1177/1468796817715292.
- Kind & Gezin. (2018). Diversiteit en toegankelijkheid: opnamebeleid en voorrangsregels.
- Mayer, K. U. (2009). New Directions in Life Course Research. *Annual Review of Sociology*, 35(1), 413-433. doi: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134619.
- Mira, C. & Heather, M. (2006). The logic of small samples in interview-based qualitative research. *Social Science Information*, 45(4), 483-499. doi: 10.1177/0539018406069584.
- Neels, K., Wood, J. & Kil, T. (2016). *Socio-economic differentials in the uptake of (in)formal childcare and the effects of childcare strategies on second birth hazards*. Paper presented at the the European Population Conference 2016, Mainz, Germany.
- Noppe, J., Vanweddingen, M., Doyen, G., Stuyck, K., Feys, Y. & Buyschaert, P. (2018). Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2018. Brussel: Agentschap Binnenlands Bestuur.
- Nouwen, W. & Clycq, N. (2016). *The Role of Teacher-Pupil Relations in Stereotype Threat Effects in Flemish Secondary Education*.
- OECD. (2016). OECD Family Database (<http://www.oecd.org/els/family/database.htm>).
- OECD. (2018a). Employment and unemployment rates by gender and place of birth.
- OECD. (2018b). OECD Database: Educational attainment and labour-force status.
- Pavolini, E. & Van Lancker, W. (2018). The Matthew effect in childcare use: a matter of policies or preferences? *Journal of European Public Policy*, 25(6), 878-893. doi: 10.1080/13501763.2017.1401108.
- Phalet, K. & Swyngedouw, M. (2003). Measuring immigrant integration: the case of Belgium. *Studi Emigrazione*, 773-804.
- Population Council. (2006). Policies to Reconcile Labor Force Participation and Childbearing in the European Union. *Population and Development Review*, 32(2), 389-393.
- Reich, M., Gordon, D. M. & Edwards, R. C. (1973). A Theory of Labor Market Segmentation. *The American Economic Review*, 63(2), 359-365.
- Rubin, J., Rendall, M. S., Rabinovich, L., Tsang, F., van Oranje-Nassau, C., & Janta, B. (2008). Migrant Women in the European Labour Force. Current situation and future prospects (pp. 177): RAND Europe.
- Simard, M. & Franklin, S. (2005). Sample Design Guidelines. Retrieved from www.ggp-i.org website.
- Small, M. L. (2011). How to Conduct a Mixed Methods Study: Recent Trends in a Rapidly Growing Literature. *Annual Review of Sociology*, 37.
- Stuyck, K., Doyen, G., Feys, Y., Noppe, J., Jacques, A. & Buyschaert, P. (2018). Survey Samenleven in Diversiteit 2017. Brussel: Agentschap Binnenlands Bestuur.
- Tan, B. (1998). Blijvende sociale ongelijkheden in het Vlaamse onderwijs. *UFSIA/Centrum voor Sociaal Beleid*.
- Timmerman, C., Vanderwaeren, E. & Crul, M. (2003). The second generation in Belgium. *International Migration Review*, 37(4), 1065-1090.

- UNIA, & FOD WASO. (2017). Socio-Economische Monitoring - Arbeidsmarkt en Origine. Brussel: Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, UNIA.
- Van den Bosch, K., Tan, B. & De Maesschalck, V. (2001). 'Zo vader, zo zoon' of 'leder naar zijn verdienste'? Intergenerationele mobiliteit inzake opleidingsniveau van Vlaamse mannen in de 20ste eeuw.
- Van Lancker, W. (2013). Putting the Child-Centred Investment Strategy to the Test: Evidence for the EU27. *European Journal of Social Security*, 15(1), 4-27. doi: 10.1177/138826271301500103.
- Van Lancker, W. (2017). Reducing Inequality in Childcare Service Use across European Countries: What (if any) Is the role of Social Spending? *Social Policy & Administration*, n/a-n/a. doi: 10.1111/spol.12311.
- Van Lancker, W. & Ghysels, J. (2012). Who benefits? The social distribution of subsidized childcare in Sweden and Flanders. *Acta Sociologica*, 55(2), 125-142.
- Vande Gaer, E., Gijssels, C. & Hedebouw, G. (2013). Het gebruik van opvang voor kinderen jonger dan 3 jaar in het Vlaamse Gewest (V. e. G. Steunpunt Welzijn, Trans.): Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Vandenbroeck, M. (1999). The View of the Yeti: Bringing up Children in the Spirit of Self-Awareness and Kindredship. *ERIC*.
- Vandenbroeck, M., Laevers, F., Hulpia, H., Daems, M., Declercq, B., Janssen, J., & Van Cleynenbreugel, C. (2016). MeMoQ Deelrapport 14. Samenvatting van de nulmeting. Brussel - Gent - Leuven: Kind en Gezin - UGent - KU Leuven.
- Vanderleyden, L., Callens, M. & Noppe, J. (2009). De sociale staat van Vlaanderen 2009.
- Vandezande, V., Fleischmann, F., Baysu, G., Swyngedouw, M. & Phalet, K. (2008). De Turkse en Marokkaanse tweede generatie op de arbeidsmarkt in Antwerpen en Brussel. Resultaten van het TIES-onderzoek. Leuven: Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO), Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (IPSO) & Acculturation and Culture Collaborative (ACC) - K.U.Leuven.
- Veenman, J. (2003). Discriminatie op de arbeidsmarkt. De resultaten van Nederlands onderzoek.
- Verbergt, G., Cantillon, B. & Bosch, K. V. d. (2009). Sociale ongelijkheden in het Vlaamse onderwijs: tien jaar later. *CSB-berichten*.
- Vergauwen, J., Wood, J., De Wachter, D. & Neels, K. (2015). Quality of demographic data in GGS Wave 1. *Demographic Research*, 32(24), 723-774.
- Wood, J. & Neels, K. (2017). First a job, then a child? Subgroup variation in women's employment-fertility link. *Advances in Life Course Research*, 33, 38-52.
- Wood, J., Neels, K., Kil, T. & De Wachter, D. (2016). Family Formation and Labour Force Participation. A Decomposition of Educational Differentials in Maternal Employment. *Population*, 71(1), 53-82.
- Wood, J., Van den Berg, L. & Neels, K. (2017). Household division of labour and family formation in the Moroccan First and Second Generations at the turn of the 21st Century. In C. Timmerman, N. Fadil, I. Goddeeris, N. Clycq & K. Ettourki (Eds.), *Moroccan Migration in Belgium. More than 50 Years of Settlement*. Leuven: Leuven University Press.